

WERNER HOLZER-RAINER MÜNZ

A magyar nyelvcsoport Burgenlandban

Múltjuk

A mai Burgenland 1921 óta Ausztria hét szövetségi tartományának egyike. Kilencszáz esztendeig ez a terület Magyarországhoz tartozott. 1918-ig Burgenland mai nyugati határa volt a választóvonal a Monarchia osztrák és magyar része között. 1921-től Burgenland keleti határa Magyarország és Ausztria közös államhatára.

Az 1991. évi népszámlálás szerint 1921 óta Burgenland lakosságszáma a körülbelül 295 ezer főről 271 ezerre csökkent. Az 1950-es évek közepéig a tengerentúlra irányuló több kivándorlási hullám tetemes népességvesztést okozott ebben a gyenge struktúrájú régióban. Az Amerikába történő kivándorlást az Ausztrián belüli migráció pótolja. A mai Burgenlandra a napi és heti ingázók magas aránya a jellemző, akik más szövetségi tartományban dolgoznak.

A mai Burgenland területén a magyar népesség körülbelül 900 évvel ezelőtt jelent meg. A magyar fegyveres parasztokat ezen a területen határvédő („speculatores”) funkcióval (Triber 1977) telepítették le a magyar uralkodók. A vármegyarendszer kiépülése után e települések nagy része újból elnéptelenedett (Filla 1982. 47.). Kivétel csupán a dél-burgenlandi Felsőőr (Oberwart), Alsóőr (Unterwart), Órisziget (Siget i.d. Wart) és a közép-burgenlandi Felsőpulya (Oberpullendorf), illetve Középpulya (Mittelpullendorf). A kisnemes magyar szabad parasztok utódai képezik mind a mai napig a burgenlandi magyar nyelvcsoport magját.

A XVIII. század elejétől az őri (Wart) és a közép-burgenlandi nyelvsziget mellett további zárt magyar települési területek alakultak ki a mai osztrák-magyar határ mentén keletkező majorságokban, különösen a Tóköz területén és a dél-burgenlandi pusztán. A XIX. század második felében a Kapuvár környékéről és a Kelet-Magyarországról betelepült földművesek, illetve napszámosok („béres”), valamint a földbirtokos nemesek alkalmazottai alkottak a majorságok területén társadalmilag és nyelvileg izolált magyar nyelvű közösséget. 1923-ban Burgenlandban még 38 majorság létezett (többek között Kleylehof, Paulhof, Edmundshof, Wittmannshof, Apetlonerhof, Albrechtsfeld) megközelítőleg tízezer főnyi magyar nyelvű népességgel. Őt e majorsági települések közül saját népiskolával is rendelkezett (Baumgartner 1989. 74.; Suppán 1983. 91.). A majorsági földművesek a magyar nyelvű társadalom hierarchiájának a legalsó fokán helyezkedtek el, legfelül pedig a magyar mágnáscsaládok (Esterházy, Draskovich, Batthyány, Pálffy, Erdődy és mások), az arisztokrácia képviselői állottak. A már említett észak-burgenlandi uradalmaik; valamint az Észak-, Közép- és Dél-Burgenlandban fekvő nagy kiterjedésű erdeik és másföldtulajdonaik a tartomány összterületének mintegy negyedét foglalták el a századfordulón. Bár ezek a földbirtokos családok politikai hatalmukat 1921 után elveszítették, gazdasági, társadalmi és kulturális dominanciájuk napjainkig érintetlen maradt.

A nyugat-magyarországi határterületen élő magyarok további jelentős csoportját a közhivatali tisztviselők (közigazgatás, bíróság, jegyzőség, oktatásügy, posta, közlekedés, hadsereg), a katolikus és evangélikus klérus, a szabad foglalkozási ágak képviselői (orvosok, patikusok, ügyvédek stb.), továbbá a kereskedők és iparúzők jelentős része alkották. Magyar iskolában képezték őket, s főként 1867 után nevelkedtek magyar nemzeti szellemben, bár közülük sokan nem származtak magyar családból, asszimilálódtak a magyar kultúrához, s kialakult bennük a magyar népcsoportozás való tartozás érzése (ún. „magyarónok”). A magyar nyelv a politikai és a társadalmi elit kommunikációs eszköze volt, amely csoportozás való tartozás megszabta a gazdasági-társadalmi pozíciót. Ez a csoport határozottan Burgenlandnak

Ausztriához való csatolása ellen foglalt állást, sokan közülük 1921 után áttelepültek Magyarországra. A magyar nyelvű lakosságon belül 1938-ig zsidó hitük miatt izolált csoportot képeztek a nagyrészt magyarnak számító zsidó szabadfoglalkozásúak, iparúzők, gyárosok (Gold 1970.; Baumgartner 1989. 76.). Magyar iparosok és szőlőművesek is voltak. Végül nagy csoportot alkotott az 1938 előtt Burgenlandban élő nyolcezer roma magyar, különösen Felső- és Alsóőrön. A helyi magyar népességbe éppoly kevésbé integrálódtak, mint a lokális társadalomba (Baumgartner 1989. 76.).

Összefoglalóan megállapítható, hogy a burgenlandi magyar nyelvcsoporthoz, illetve a nyugatmagyarokhoz nem alkottak homogén csoportot. Burgenland Ausztriához csatolásáig az itteni magyar népességnek teljes társadalmi struktúrája volt. Ez azonban egyáltalán nem volt átjárható. A főnemesség, a „magyarónok”, a kismemesi-paraszti népesség és a földművesek nemcsak térbelileg, hanem társadalmilag is egymástól elkülönülő világban éltek (Suppan 1983.; Gaál 1985.; Baumgartner 1989.).

A többnyelvűség mértéke 1921 előtt a nyugatmagyar megyében a nyelv presztízstől és a beszélő társadalmi helyzetétől függött. „Rendszerint azon népcsoportok tagjai rendelkeztek a legtöbb regionális nyelv ismeretével, akik nyelvük és kultúrájuk alapján a presztízsskála utolsó helyét foglalták el.” (Baumgartner 1993. 215.) Ebben az időszakban a romák gyakran három- vagy négy nyelvűek, a horvátok nagyrészt németül is és magyarul is beszéltek, a magyar és a német nyelvcsoporthoz tartozók a legjobb esetben kétnyelvűek (német-magyar), sőt részben csak egynyelvűek voltak. A magyar nyelvcsoporthoz tartozók között a kétnyelvűség egyértelműen nagyobb, mint a német nyelvű többségen belül (Baumgartner 1993. 216.). 1910-ben a felsőőri magyaroknak több mint fele (57 százalék) németül is tudott (Wallner 1926.), 1920-ban azonban a németnyelvűeknek mindössze 26,8 százaléka beszélt az akkori államnyelvet, a magyart (Szeberényi 1986. 13.).

Politika, kultúra, vallás

A németek és a magyarok viszonyát Burgenlandban mindig a mindenkor belpolitikai viszonyok határozták meg. A XIX. század első felében a megyei hatóságok intézkedései arra irányultak, hogy a magyar nyelvet a magyar településterületeken kívüli iskolákban is elterjesszék. A magyar nyelv jelentős visszaszorulása, illetőleg a német nyelv térhódítása az iskolákban és a közigazgatásban 1848-1867 közé tehető, majd az 1867-ben Ausztria és Magyarország között létrejött kiegyezés után a magyarosítás politikája lendült offenzívába, amelynek csúcspontját az 1907-es magyar iskolatörvény (lex Apponyi) bevezetése jelentette (Baumgartner 1993. 218. ff.). Burgenland Ausztriához való csatolása 1921-ben ismét új helyzetet teremtett. A két világháború közötti időszakot erősen magyarellenes német nemzeti hangulat jellemezte. A burgenlandi magyarok nemzeti vagy nyelvi alapon történő politikai szerveződésére akkoriban nem került sor (Baumgartner 1989.).

Az 1920-as osztrák alkotmány a németet nyilvánította kizárólagos államnyelvvé. *A de facto* többnyelvű Burgenland helyzetében nem jelentett változást az Anschluss sem. A magyar nyelv használata a templomokban és a felekezeti iskolákban 1921 után is megmaradt, de a többi iskolából gyorsan kiszorult. A húszas, harmincas évekből származó községi jegyzőkönyvek arról tanúskodnak, hogy az első köztársaság időszakában a kisebbségi nyelveket belső hivatali nyelvként alkalmazhatták a túlnyomóan magyarok, illetve horvátok lakta területeken. Ezzel ellentétben az állami iskolákban és a tartományi hivatalokban 1921 után a német nyelv kizárólagos használatát követelték meg az oktatásban és a hivatalokban. A magyar többségű községek számára csupán az a kevésbé vonzó alternatíva maradt, hogy vagy saját maguk által finanszírozott anyanyelvi népiskolát működtetnek, vagy átalakulnak állami iskolává, amelynek kizárólagos nyelve a német. A katolikus-autoriter rendi állam (1934-38)

által 1937-ben kibocsátott kisebbségi törvény teremtette meg a feltételeket a magyarul beszélő népiskolai tanítók alkalmazására és javadalmazására. Ez azonban csak 1945-ben lépett életbe.

Miután Ausztriát a nemzetiszocialista Németországhoz csatolták (1938), romlott a kisebbségek helyzete. 1945 után is még hosszú ideig kevés történt az érdeükben. Nem hozott jelentős változást jogaik törvénybe foglalása tekintetében az 1955-ös osztrák államszerződés sem. Magyarokról és romákról ebben a dokumentumban egyáltalán nem esik szó. Többnyelvű helységnevtáblák, illetve magyar és horvátnyelvű törvénytövegek mind a mai napig nincsenek, a két- és háromnyelvű feliratok különlegességszámba mennek, a többnyelvű óvodák száma már az előtt csökkent, hogy hálózatuk kiépült volna.

A horvátokhoz hasonlóan a burgenlandi magyarok is lemondtak 1945 után a szóba jöhető hatalmak (Magyarország, Jugoszlávia, Szovjetunió) közbenjárásáról, védelméről azért, hogy az Osztrák Köztársaság iránti lojalitásukat illetően semmilyen kétely ne merülhessen fel. A hidegháború időszakában tovább súlyosbította a helyzetüket, hogy a fent említett országok kommunista irányítás alatt állottak, s ugyanakkor a Szovjetunió Kelet-Európában 1955-ig szövetséges megszálló hatalomként működött.

Az 1962-es iskolatörvény tovább csökkentette a magyar és a horvát nyelvhasználatot az oktatásban. A népiskola időtartamát nyolcra négy évre rövidítette, és helyette tíztől tizennégy éves korig tartó felső tagozatokat alakított ki, amelyek nem estek a kisebbségi törvény hatálya alá. Az 1976-os népcsoporttörvény a magyarok számára némi javulást hozott: először ismerték el etnikumként. Fenyegetettségük ellenére, vagy éppen amiatt, a horvátokat és a magyarokat Burgenlandban lényegesen kevesebb kisebbségi jog illeti meg, mint a tiroli németeket és a ladinokat Bozen tartományban. Ezenfelül ha más szövetségi tartományba költöznek, akkor a burgenlandi magyarok és horvátok elveszítik kisebbségi jogaikat, mivel ezeket az 1995-ös államszerződés és az 1976-os etnikai törvény szerint csak történelmi települési területeiken gyakorolhatják. Belgiummal és Svájcjal ellentétben a bécsi szövetségi hatóságok nem fektettek súlyt arra; hogy bizonyos számú magyar, illetve horvát, szlovén, szlovák vagy cseh anyanyelvű tisztviselőt toborozzanak. Csak a nyolcvanas évek vége hozott alapvető változást mind a kollektív öntudat, mind pedig a kisebbségi nyelvek elismertségét illetően. A kommunista uralom összeomlása a szomszédos országokban, valamint a határok megnyitása nem kis mértékben hozzájárult ehhez. Az osztrák televízió lokális programja 1984-től sugároz magyar nyelven. 1987-ben vezették be, elsőként a felsőpulyai gimnáziumban („Pannon Gimnázium”), a magyar nyelv oktatását. Emellett hat további felsőbb iskola van, amelyekben a magyar nyelv szabadon választható vagy választott kötelező tárgy. Ezeket követte végül 1992-ben a felsőőri két tannyelvű, magyar-német, illetve horvát-német gimnázium megnyitása. A felsőőri és a felsőpulyai iskolában kísérletképpen bevezették a magyar nyelvet mint kötelező tárgyat, amely hat további iskolában választható tárgy. Ezenkívül az egykori tíz (1938-ig) népiskola közül csak kettőben, Óriszigeten, illetve Alsóőrön fogják a magyart kötelező tárgyként tanítani. A felsőőri és a felsőpulyai két tannyelvű népiskolában éppúgy, mint hét további alsófokú oktatási intézményben, a magyar csupán szabadon választható tárgy.

1995-től új kisebbségi iskolatörvény hatályos Burgenlandban; amely számol az obligát két tannyelvű oktatás visszavonásának lehetőségével az autonóm horvát és magyar népcsoportok területén. Két magyar település, Felsőőr és Felsőpulya óvodáiban a magyar és a német nyelvet együtt használják, kétnyelvű gyermeknevelésről azonban a legkevesbé sem beszélhetünk. Magyartanárképzés nincs Burgenlandban. (A kétnyelvű nevelésről az óvodákban és az iskolákban lásd Kaiser 1993.)

A vasfüggöny lebontása óta az osztrákok az úgynevezett keleti nyelvek ismeretét pozitívan értékelik. A Magyarországgal való kapcsolatok normalizálódása gyakoribbá tette az érintkezést a szomszéd országok között, és keresletet teremtett a magyarul beszélő burgenlandi munkaerő iránt. Mivel az 1960 után született magyar anyanyelvű generáció

mindenekelőtt a helyi dialektust ismeri, az irodalmi nyelv közvetítése szempontjából különösen nagy jelentőségre tettek szert a középiskolák.

A horvátokkal ellentétben a burgenlandi magyaroknak 1968 óta van saját kulturális egyesületük (Burgenlandi Magyar Kultúregyesület). Javaslatukra jött létre - mint az első törvényesen megalapított tanácsadó testület - a magyar népcsoport-tanácsadó. Az egyesület tevékenységét a pénzhiány és a XX. századi magyar emigránsok vitatott státusa korlátozta. A burgenlandiak ugyanis egészen 1992-ig nem ismerték el a Bécsben és más nagyvárosokban élő magyar emigránsokat népcsoportjuk részének. A burgenlandi magyar kulturális egyesület, valamint az alsóőrsi és őriszigeti két tannyelvű népiskola tevékenysége mellett jelentős szerepet játszott az egyház is a burgenlandi magyar nyelvcsoporthoz megőrzésében.

A magyar települések Burgenlandban egyáltalán nem képeztek, illetve képeznek kulturális exklávékat. A népmese- és dalkincs, a táncok és a szokások rokonságot mutatnak a környező nem magyar települések kultúrájával. Például csárdást csak a felsőőri magyarok táncolnak, a többi burgenlandi magyar táncművészetére, amely éppúgy átvette a mindenkori divatos táncokat, mint a német nyelvű többség, egyáltalán nem jellemző (Gaál 1977. 325. f.). Másrészt vannak, illetőleg voltak a legtöbb kulturális jelenség vonatkozásában a burgenlandi magyarokra jellemző sajátosságok (népviselet, táncok, specifikus magyar ételek stb.). Egyértelműek a különbségek az unumákok kultúrájához képest (saját népviselet, néptáncok, jellegzetes magyar ételek stb.). Jelentősen eltér a dél-burgenlandi magyar településforma a többi népcsoporttól („nagy családos település” Gaál 1977.).

Abban, hogy a burgenlandi magyar népcsoportokban nem fejlődött ki az összetartozás érzése, heterogén társadalmi struktúrájuk mellett vallási inhomogenitásuk is szerepet játszott. Ma a magyar nyelvűek három felekezethez tartoznak: a római katolikushoz (Alsóőrön és Közép-Burgenlandban), az evangélikus-lutheránushoz (Őrisziget) és a kálvinista-reformátushoz (Felsőőr). 1938-ig a burgenlandi zsidók nagy csoportja magyar nyelvű volt. A vallási különbségek kihatottak a magyar nyelvcsoporthoz való hűség viszonyokra. „A protestáns őriszigetiek és a katolikus alsóőriek vagy a kálvinista felsőőriek között csaknem lehetetlen volt a házasság, pedig szomszédos községek.” (Baumgartner 1989. 73.)

A magyar nyelvhasználat a népszámlálások adataiban

Az 1991. évi népszámlálás szerint 4973 burgenlandi - ez az osztrák állampolgárságú burgenlandi népesség 1,9 százaléka - a magyart (nagy részben a némettel kombinálva) nevezte meg köznyelvként. A külföldieket is számítva összesen 6763 személy használja Burgenlandban a magyart (ÖSTAT 1993.). Az 1991-es népszámlálás szerint 239 097 burgenlandi a németet használja köznyelvként (ebből 237 516 az osztrák = 90,3 százalék), 19 460-an (közülük 19109 osztrák = 7,3 százalék) a horvátot (beleszámítva a némettel való kombinációt is) nevezte meg köznyelvként.

Burgenlandban az autochton magyar nyelvcsoporthoz aránya a német-nyugatmagyar, illetve a burgenlandi népesség körében a XX. század folyamán 9,1 százalékról (1910) 1,5 százalékra csökkent (1981). Csupán az 1991. évi népszámlálás jelezte a trend megfordulását (*I. táblázat*).

Az 1910. évi népszámlálás még 26 ezer magyar anyanyelvű személyt mutatott ki. Akkoriban a német nyugatmagyar népességnek csupán a háromnegyede tartozott a német nyelvcsoporthoz. A magyar népesség visszaszorulása közvetlenül Burgenlandnak Ausztriához való csatolása után, a XX. század elején zajlott le. Döntő szerepet játszott ebben egyrészt a tisztviselők, vasutasok és katonák, jószágigazgatók, továbbá a magyar intelligencia osztrákellenes érzelmű tagjainak el-, illetve visszavándorlása Magyarországra. Másrészt a mezőgazdasági birtokok racionalizálása és a jobb kereseti lehetőségek reménye sok magyar majorsági munkást arra ösztönzött, hogy a szomszédos alsó-ausztriai ipari régióba és Bécsbe

vándoroljon (Suppan 1983. 82. ff.). A magyarelles hangulat és a Burgenland elnémetesítésére törekvő nemzetiszocialista rezsim iskolapolitikai intézkedései is jelentős mértékben hozzájárultak a magukat magyar anyanyelvűnek vallók számának csökkenéséhez és a magyar nyelvcsoport kétnyelvűvé válásához. A háború után a burgenlandi magyar népesség aránya a társadalmi-gazdasági változás ellenére többé-kevésbé állandó maradt. Sőt az 1961-es népszámlálás az 1956-57-es Magyarországról érkező menekülthullám miatt enyhe emelkedést mutatott. Csak az 1971-es és 1981-es népszámlálás között vált érzékelhetővé a magyarnak mint köznyelvnek a visszaesése.

1. táblázat *A magyar nyelv a népszámlálásokban (belföldi)*

Év	Abszolút szám	Százalék
1910	26 225	9,1
1920	24 930	8,4
1923	14 931	5,2
1934	10 442	3,2
1939	8 346	2,9
1951	5 251	1,9
1961	5 629	2,1
1971	5 447	2,0
1981	4 025	1,5
1991	4 973	1,8

1910; 1920: magyar népszámlálás, anyanyelvre” vonatkozó kérdés.

1923: osztrák népszámlálás, a „gondolkodás nyelvére” vonatkozó kérdés.

1934: osztrák népszámlálás, „a nyelv, amelynek kultúrköréhez a kérdezett tartozónak érzi magát”.

1939: birodalmi német népszámlálás, „anyanyelv”.

1951-91: osztrák népszámlálás, „köznyelv”. (Többféle adatmegjelölés lehetséges.)

Források: Magyar Statisztikai Közlemények, ÖSTAT 1993., Filla 1982., Hanika 1986., Holzer-Münz 1993., Suppan 1983.

A magyar és a horvát népcsoport nyelvének ismerete a mai Burgenlandban egyértelműen szélesebb körben elterjedt, mint azt az 1991. évi népszámlálás eredményei sejtetik. Ezt mutatják az 1990-es mikrocenzushoz végzett pótlólagos vizsgálatok és az 1991-es, a nyelvismerettel és a nyelvhasználattal kapcsolatos burgenlandi kutatások (Holzer-Münz 1993. 19. ff.). A több mint 270 ezer burgenlandiból 16 700 személy beszél vagy ért magyarul (6,1 százalék), s több mint 24 ezren (9,0 százalék) beszélnek vagy értenek horvátul. Kizárólag németül tud kereken 232 ezer személy, ez a tartomány népességének 84,9 százaléka (2. táblázat).

2. táblázat *Nyelvismeret Burgenlandban 1990-91*

Nyelvismeret	Abszolút szám	Százalék
Csak német (összesen) ¹	231 893	84,9
Horvát is (összesen) ²	24 459	9,0
passzív	1 595	0,6
aktív	22 864	8,4
Magyarul is (összesen) ²	16 737	6,1
passzív	2 276	0,8
aktív	14 461	5,3
Burgenland összesen	273 089	100,0

¹ Csak német és a német más nyelvvel (a horvát és a magyaron kívül).

² Összesen 1977 személy magyarul is, horvátul is beszél, ebből 121 csak passzívan; ezeket teljes egészében felosztottuk.

A magyar nyelvismerettel rendelkező burgenlandiak közül 14 500 használja a nyelvet aktívan, 2300-uknak csupán passzív a nyelvtudása. Összesen kétezer burgenlandi beszél és ért magyarul és horvátul is. Ezen magyarul beszélők egy része nem tekinthető szűkebb értelemben a burgenlandi magyar etnikai csoport tagjának. A nem magyar anyanyelvűek főként népiskolában tanultak meg magyarul; a két világháború között felsőbb iskolába is Nyugat-Magyarországon jártak, anélkül, hogy magukat a burgenlandi magyar nyelvcsoporthoz tartozónak érezték volna. Az 1930 előtt született, 1991-ben magyarul tudó személyek 23 százalékának sem a magán-, sem pedig a közösségi életében nem játszott szerepet a magyar nyelv.

A magyar nyelvcsoport legfontosabb lakóterületei ma Dél-Burgenlandban, a felsőőri nyelvszigeten vannak: Felsőőr kerületi székhelyen, annak szomszédságában, Alsóőrön és a közelben fekvő Óriszigeten, Vörösvár község (Rotenturm a.d. Pinka). Alsóőr a maga 66 százalékos magyar népességével az egyetlen többségében magyarul beszélő község Burgenlandban. További viszonylag zárt burgenlandi magyar települési területek vannak Közép-Burgenlandban, Felsőpulya kerületi központban, illetve Középpolyán.

Észak-Burgenlandban, Kismarton (Eisenstadt) tartományi központban a tartományi átlag felett van (1991. évi népszámlálás) a magyarul beszélők aránya: körülbelül 250 lakos, az osztrák állampolgársággal rendelkező városi népesség 2,4 százaléka. Neusiedl járásban a magyar nyelvűek, elsősorban a majorsági munkások utódai, lényegében hat községben élnek. Viszonylag legmagasabb a magyarság aránya Boldogasszonyon (Frauenkirchen) és a Tóközben Tarcsa (Andau), valamint a Fertő tó északi részén fekvő Pándorfalu (Parndorf) községben.

A magyar nyelvismeret területi megoszlását illetően világos elkülönülés állapítható meg. A magyarul tudók kereken 60 százaléka a kilenc burgenlandi kerület, illetve város közül kettőben koncentrálódik: Oberwart és Neusiedl körzetben él a 16 700 magyarul tudó burgenlandi közül 10 500 (Holzer-Münz 1993. 21. f.).

A magyar nyelv presztízse a német-nyugatmagyar, illetve a burgenlandi területeken mindig a beszélők társadalmi helyzetével állt szoros kapcsolatban. A magyar nemesfamíliák tagjai és leszármazottai, de a „magyarónok” gyerekei és unokái számára is a magyar nyelv máig elittudatuk része maradt. Tekintettel a modern Burgenland reális társadalmi és politikai viszonyaira, mindez sokuknál csakugyan többet jelent nosztalgikus emlékezésnél és korábbi társadalmi állásuk szimbólumánál.

Az első köztársaság végéig a magyar kisnemesség mint az egykori privilegizált szabad rend tagja nagyrészt megőrizhette hagyományos rendi-lokális és nyelvi öntudatát. A magyar nyelvnek a nemzetiszocialista rezsim általi tiltása a közéletben először ingatta meg ezt az identitást nagymértékben. Ehhez járult még, hogy a megváltozott gazdasági viszonyok következtében az egykor kedvező helyzetben levő felsőőri és közép-burgenlandi parasztlakó életkörülményei a második köztársaság időszakában megromlottak. Sokan lettek mellékfoglalkozású gazdálkodók. A fiatalabb, szociálisan mozgékonyabb generáció számára a magyar a hétköznapi életben használhatatlan nyelvvé vált, amivel „csupán a paraszti munka végezhető alapos német nyelvismeret nélkül”. (Gál 1977. 317.) A német nyelv egyértelmű presztízsré tett szert, ismerete gazdasági és társadalmi sikert ígért, a felsőbb iskolai és szakmai képzést és a munkahelyet a háború utáni időszakban születettek túlnyomórészt a német nyelvű világban találták meg. Ez az új öntudat megerősítette ezen községek kétnyelvűségét, amelynek folyamata a felekezeti magyar iskolaügy nemzetiszocialisták általi felszámolása miatt indult meg. Susan Gál a nyelvcserevel kapcsolatos felsőőri terepkutatásai során megállapította (1977), hogy 1974-ben a fiatal kétnyelvű szülők arra gondoltak, hogy gyermekeiket magyar befolyástól mentes, tiszta német nyelvre taníttassák.

Lényegesen korábban - már a húszas, harmincas években - megkezdődött az észak-burgenlandi majorsági munkások nyelvcsereje. E német nyelvi hatástól elzárt, szociálisan

deklasszált réteg számára stigmának tűnt magyar anyanyelve. A társadalmi felemelkedés sokak számára csak az asszimiláció, a kivándorlás vagy az ipari körzetekbe való költözés által tűnt lehetségesnek. Hármát az öt egyosztályos magyar majorsági iskola közül 1938-39-ig bezártak. Sokan, akik a tartományban maradtak, később korlátozott mértékben használták anyanyelvüket a nyilvánosság előtt. Az, aki Bécsbe vagy Alsó-Ausztriába vándorolt át, vagy csak német nyelvű településre költözött, anyanyelvével a hétköznapokban egyébként is keveset kezdhett.

A magyar kisebbség társadalmi szerkezete

A burgenlandiak azon csoportja, amely beszél vagy legalább ért magyarul (2. táblázat), egyértelműen idősebb, mint a csak németül tudók csoportja. 1990-91-ben csak 10 százalékuk volt 15 év alatti, s 45 százalékuk 60 év fölötti. A magyarul beszélő népességben mind a gyermekek és fiatalok, mind pedig a középkorúak alulreprezentáltak. Az életkori struktúra nem csupán a magyar nyelv kisebb mértékű továbbadását tükrözi a nyelvcsoporthoz belül. Az idősebbek itt is azért vannak túlsúlyban, mert egyrészt nem a szülői házban, hanem az iskolában, idegen nyelvként tanult meg magyarul.

A társadalmi struktúra szempontjából ez azt jelenti, hogy a magyar nyelvűek között szembeötlően több a nyugdíjas (44 százalék), mint a német nyelvűek között (19 százalék). Ellenben láthatóan alulreprezentáltak a tanulók és az egyetemisták (magyar: 11 százalék, német: 17 százalék) körében. Még nagyobb a diszkrépancia az iskoláskor előtti gyerekek körében (magyar: 1 százalék, német: 8 százalék), ami a burgenlandi magyar nyelvcsoporthoz egyértelmű veszélyeztetettségét mutatja. A magyarul tudók csoportjának előregedése - a munkaképes korúak csekély aránya - az önállóak és az alkalmazottak átlagon aluli arányában is megmutatkozik (magyar: 31 százalék, német: 42 százalék). A 113 ezer burgenlandi nő és férfi, akik 1990-91-ben a szövetségi tartományon belül, illetve kívül dolgoztak, nagy többsége nem önálló (80 százalék és 4 százalék ipari tanuló). Nem egészen 16 százalék önálló (beleértve a segédeket). A legnagyobb az önállóak és a segédek aránya a német nyelvűek között. Ezzel ellentétben a magyar nyelvűek nagyobb számban (magyar: 13 százalék, német: 11 százalék) dolgoznak hivatalnokként. Az alkalmazottak és a szakmunkások arányában alig van különbség, ellenben a foglalkozási és a társadalmi hierarchia alsó fokán igen. A magyar nyelvűek között több (27 százalék) a betanított és a segédmunkás, mint a német nyelvűek között (21 százalék). Érdekes módon a mezőgazdasági és erdőgazdasági dolgozók aránya relatíve a legmagasabb (11 százalék), míg a magyarul tudó személyek foglalkoztatottsága a szolgáltatási szektorban magasabb az átlagnál (magyar: 57 százalék, német: 46 százalék). Az 1950 és 1975 között született nemzedék magyarul beszélő tagjai átlagosan valamivel képzetesebbek, mint a németül beszélők. Ezt mutatja mind a felsőfokú végzettségük magasabb aránya, mind az érettségizettek tartományi átlagot meghaladó száma.

A körülbelül 12 ezer tíz év feletti burgenlandinak, akiket szűkebb értelemben a magyar nyelvcsoporthoz tartozónak tekinthetünk, több mint fele használja a közéletben (község, templom vagy munkahely) a magyar nyelvet (is). Miközben Neusiedl körzetében a magyar nyelvet csak a magánszférában, Felsőőr és Felsőpulya környékén túlnyomórészt a nyilvánosság előtt is használják. Bár a közéletben és a templomban a magyar a horvátnál kevésbé elterjedt, a kisebbségi nyelvek munkahelyi és gazdasági életben való használatában ilyen különbséget nem találunk. Éppen az utóbbi területen szembetűnő a magyar nyelv jelentőségének növekedése a burgenlandi munkavállalók számára. Adatokkal bizonyítható, hogy a fiatalabb generáció munkahelyén ismét valamivel gyakrabban beszél magyarul, és hogy a magyar nyelvű felsőöriek munkavállalásában szerepet játszik a magyar nyelvtudás (47 százalék, 35,6 százalék). Az Ausztria és Magyarország közötti határ- és úti forgalom

liberalizálása óta Felsőőr vonzereje egyértelműen megnőtt a szomszédos régió fogyasztói és iparosai szemében.

Összességében a burgenlandi társadalom a magyar nyelvűeknek, ha informális keretek között is, de lehetőségeket kínál arra, hogy magyarul beszéljenek. Mindez azok magas arányából derül ki, akik alkalomszerűen magyarul beszélnek (86 százalék). Utazás közben tíz magyarul tudóból nyolc (78 százalék) használja nyelvismeretét. Ez kétségtelenül Magyarország földrajzi közelségéből fakad.

A mai magyar nyelvhasználat

Tízből négy házasságban, illetve életközösségben a partnerek egyike (42 százalék) nem érti a magyar nyelvet. A vegyes házasság vagy élettársi kapcsolat egyértelműen korrelál az életkorral: lényegesen több fiatal (62 százalék) él vegyes párkapcsolatban, mint idősebb (18 százalék). A homogenitás mértéke elsősorban az egyes települések nyelvcsoportjának erősségétől függ. Azt, hogy milyen szerepet játszhat a magyar nyelv a házasságban vagy az életközösségben, világos módon az befolyásolja, hogy a partner érti-e a kisebbségi nyelvet. A magyar nyelvűek 15 százaléka a partnerével való beszélgetésben csak a németet használja, akkor is, ha mindketten tudnak magyarul. Azok számára, akik a házasságban, illetve az élettársi kapcsolatban a magyar nyelvet használják, ez a nyelv domináns szerepet játszhat: döntő többségük azt állítja, hogy a partnerével gyakran beszél magyarul. A magyar nyelvű anyáknak és apáknak csupán a fele beszél gyakran, illetve időnként magyarul. A döntő ebből a szempontból elsősorban az, hogy mindkét szülő kétnyelvű-e, vagy csak egyik beszél a kisebbségi nyelvet.

Azok a burgenlandiak, akik tudnak magyarul, sokkal kevésbé intenzíven kísérik figyelemmel a médiumokat, mint például a német nyelvű többség. Csupán 32 százalékuk olvas magyar nyelvű könyvet, folyóiratot, újságot, és 33 százalékuk hallgat rádiót, illetve 28 százalékuk néz tévét. Az osztrák televízió magyar adásainak mérsékelt nézettsége a szűkös kínálatra is visszavezethető (nincsenek naponta adások). A nyelvcsoport egy része ehelyett rendszeresen a Magyarországon készített és sugárzott rádió- (22 százalék) és tévéadásokat (26 százalék) hallgatja-nézi.

Felsőőr, az egykori határőr-település magyar dialektusában, amely már több mint 800 esztendeje, főként Kőszeg XVI. századi török ostroma óta (Imre 1977. 305.) teljesen el van zárva keletről a magyar nyelvterülettől, mind a mai napig őrzi a XVI. századi magyar nyelv jellegzetességeit. Másrészt a burgenlandi magyarságot mindig német nyelvi környezet vette körül, ahonnan új szavakat és fordulatokat vett át. Bár Felsőőr magyar települései nagyon közel fekszenek egymáshoz, ezek a helyi magyar dialektusok - különösen a kiejtésben - vitathatatlan különbségeket mutatnak. A különbségek a községek lakóinak vallási hovatartozásából fakadnak. A kálvinista-református prédikátorokat és iskolamestereket korábban nagyrészt Pápán képezték, a katolikus Alsóőr egyházi adminisztráció szempontjából a vasvári egyházmegyéhez tartozott. Órisziget ezzel szemben mint evangélikus-lutheránus egyházközség az északnyugat-dunántúli lutheránus településekkel, egyúttal egy egészen más dialektussal állt kapcsolatban (Imre 1977. 308.).

Az alábbi példák a felsőőri burgenlandi magyar dialektus sajátosságait pontosabban Felsőőr község dialektusát - dokumentálják, s ha külön nem jelezzük, Imre Samu *A felsőőri magyar dialektus* című tanulmányából származnak (Imre 1977.).

A legfontosabbak a felsőőri dialektus és a magyar köznyelv hangrendszerét illető különbségek:

Az *ó*, *ő*, *é*, hosszú magánhangzók helyett a felsőőri dialektusban gyakran *az uo*, *üö*, ie diftongusokat ejtik: *juo*, *kiez*, ahelyett, hogy *jó*, *kéz*. Az *e* helyett a német jövevényszavakban gyakran *ee*-t vagy *ie*-t hallani: *reen*. Az *ez* mutatónévmás és az *el* igekötő *e*-je elé a felsőőri

dialektusban egy j-hang lép: *jerre, jeladom*, ahelyett, hogy *erre, eladom*. A felsőőri magyar legegységértelműbb ismertetőjegye, hogy a *ty* és *agy* helyett *cs-t* és *dzs-t* használ: *bácsám, ádzs*, ahelyett, hogy *bátyám, ágy*. Alsóórsön és Óriszigeten ezzel szemben ez a kiejtés nem jellemző. Az *i* hang gyakran lép az irodalmi nyelvi *e* helyére: *kefi*, kefe helyett. Az *o* helyett gyakori az *a* vagy fordítva.

Ami a szóképzést illeti, a felsőőri magyarban a *-dos, -des, -dös* végződés *-doz, -dözzé* alakul: például *fogdoz, lögdöz*. A magyar irodalmi nyelvi *-tat, -tet* műveltető képző esetenként *-at, -et* lesz, például *ropogat*. A felsőőri nyelvjárásban teljesen ismeretlen a *-val, -vel* rag, és a *-ve*, illetve a *-je* ősi forma pótolja. Azaz *autóve megyek* és nem *autóval megyek* (Baumgartner 1993. 231.). Különbség van a többes birtokos jelzésében is, amely például *-aim* helyett *-iek* lesz, például *liányokiek* „lányaim”.

A szókinccset illetően a magyar nyelvjárásban mind a magyar nyelv archaikus formái (például *eves, hieb, keszkönyüö*), mind sajátos felsőőri szóalkotások (vastagborsuo, kelep) fennmaradtak.

Különösen jellemző a burgenlandi magyar dialektusra a német jövevényszavak nagy száma. Az átvételek gyakoribbá váltak az egykor egynyelvű magyar falvak kétnyelvűsödése következtében a harmincas évek vége körül. A paraszti életforma mindinkább háttérbe szorult, a modern élet vívmányai, tárgyai pedig új fogalmakat igényeltek. A szóalkotás rendszerint úgy zajlott le, hogy a német szavakat magyar végződéssel látták el, és így iktatták a magyar köznyelvbe (Imre 1977. 311.). Bár a standard magyar nyelv fejlődése során az osztrák németből sok szót kölcsönzött és asszimilált, Imre kimutatta, hogy a felsőőri magyar nyelvbe jelentékeny számú német jövevényszó nem a magyar irodalmi nyelv közvetítésével került bele (mivel ezek egy része ott nem is fordul elő), hanem a szomszédos dél-burgenlandi német dialektusból ered. Ezt a tendenciát a második világháború utáni új geopolitikai helyzet felerősítette, amikor is a Magyarországgal való kapcsolat a vasfüggöny miatt évtizedekre megszakadt.

A leggyakrabban ígét és főnevet kölcsönöztek a németből, más szófajok átvétele viszonylag ritka. Csaknem az összes ige *-l* végződést kapott, úgymint *foarul* „fahren” vagy *pittül* „bitten”. A következő leggyakoribb kölcsönzött szófaj a főnév, amely gyakran veszi fel a *-li* vagy a *-ni* végződést, mint például, *flekkelli* „Fleckkerl”, *vinkli* „Winkel”, *rentni* „Rente”. Szemantikai eredetük alapján ezek a szavak a következő csoportokba sorolhatók: étel- és italelnevezések (*prezbuost* „Prewurst”, *foarfelli* „Foafel” = „Teigflocke”, *kráhell* „Kracherl” = Brause); gyümölcsök (heccelli „Hetscherl” = „Hagebutte”); ruha (*suorc* „Schurz”); háztartási eszköz, szerszám, mezőgazdasági eszköz (*eszcajg* „Esszaig” = „Eßzeug”, *vájdling* „Waidling” = „große Schüssel”, *siërhokli* „Schirhagl” = „Schürhaken”); a modernizáció éveiben keletkezett elnevezések gépek, intézmények, hatóságok, foglalkozások stb. megjelölésére. Bár a magyar évszázadokon át az elit nyelve és 1867-1921 között a mai Burgenland államnyelve volt, a burgenlandi német köznyelv viszonylag kevés magyar nyelvi elemet vett át. Ezek olyan kifejezések és beszédfordulatok, mint például a *bieresch, die maschik Seitn, Bokantsch* (Baumgartner 1993. 230.), kiváltképpen felkiáltások (például *nohát!*), nevek (például *Laci, Sanyi*) és személyes megszólítások (például *bácsi, néni*) (Gál 1977. 314.).

Manapság a teljes burgenlandi magyar népesség német nyelvű is. A helyi magyar dialektus vagy a magyar irodalmi nyelv mellett beszéli a burgenlandi német dialektust és/vagy a német irodalmi nyelvet. A két nyelv tájnyelvi és irodalmi variánsán kívül Felsőőron elterjedt az úgynevezett „pidgin” magyar, amely a német szerkezetek és lexémák átvételének egy furcsa formája (Gál 1977. 314.). Összességében a kétnyelvű burgenlandi népesség nyelvi forrásai a következő öt pontban foglalhatók össze: 1. a német irodalmi nyelv osztrák variánsa; 2. a burgenlandi német dialektus; 3. a „pidgin” magyar, német elemekkel; 4. a burgenlandi magyar dialektus; 5. a magyar irodalmi nyelv (vö. Gál 1977. és Baumgartner 1993.).

A burgenlandi magyar népesség kétnyelvősége függ a nemzedéki hovatartozástól és a társadalmi ismertetőjegyeiktől. Az 1921 előtt született generáció a lokális magyar dialektus mellett ismeri az iskolában tanult magyar irodalmi nyelvet. Német nyelvi ismeretei azonban többnyire a helyi dialektuson nem terjednek túl. A „magyarónok” csoportja rendszerint a magyar és a német standard nyelvet és a burgenlandi nyelvjárást egyaránt beszéli. A középgeneráció (az 1960 előtt születettek) gyakran a német-magyar kétnyelvőségnek mind az öt formáját gyakorolja, míg az ifjabb (1960 után született) nemzedék, amely többnyire nem részesült magyar nyelvi oktatásban, a magyar irodalmi nyelvet alig ismeri. Az 1945, 1956 és 1989 után Magyarországról és Erdélyből bevándorlók mindenekelőtt a magyar és a német irodalmi nyelvet (Baumgartner 1993. 230. f.), illetve szülőföldje dialektusát beszélik.

Fordította: Nagy Ildikó

IRODALOM

- Baumgartner, Gerhard: Idevalósi vagyok. Einer, der hierher gehört. Zur Identität der ungarischen Sprachgruppe des Burgenlandes. In: *Identität und Lebenswelt. Ethnische, religiöse und kulturelle Vielfalt im Burgenland*. Hg.: Baumgartner, G.-Müllner, E.-Münz, R. Eisenstadt 1989. 69-84.
- Baumgartner, Gerhard: Prolegomena zum Sprachverhalten ungarischsprachiger Burgenländer. In: *Trendwende? Sprache und Ethnizität im Burgenland*. Hg.: Holzer, W.-Münz R. Wien 1993. 215-235.
- Benkő Loránd-Lőrincze Lajos: *Magyar nyelvjárási bibliográfia 1817-1949*. Budapest 1961.
- Filla, W.-Flaschberger, L.-Pachner, F.-Reiterer, A. F.: *Am Rande Österreichs*. Ein Beitrag zur Soziologie der österreichischen Volksgruppen. Wien 1982.
- Gaál Károly: Zur Volkskultur der Magyaren in der Wart. In: *Die Obere Wart*. 325-350.
- Gaál Károly: *Kire marad a kisködmön?* Szombathely 1985.
- Gál, Susan: Der Gebrauch der deutschen und ungarischen Sprache in Oberwart. In: *Die Obere Wart*. 313-324.
- Gál, Susan: *Language Shift. Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria*. New York 1979.
- Gold, H.: *Gedenkbuch der untergegangenen Judengemeinden des Burgenlandes*. Tel-Aviv 1970.
- Hanika, A.: Volkszählung 1981. Umgangssprachen in Österreich. *Statistische Nachrichten* 1986. 1. 4-8. (Berichtigte Ergebnisse).
- Holzer, W.-Münz, R. (Hg.): Landessprachen: Deutsch, Kroatisch und Ungarisch im Burgenland. In: *Trendwende? Sprache und Ethnizität im Burgenland*. Wien 1993. 19-85.
- Holzer, W.-Münz, R. (Hg.): *Trendwende? Sprache und Ethnizität im Burgenland*.
- Imre S.: *A felsőöri nyelvjárás*. Budapest 1971.
- Imre S.: Der ungarische Dialekt der Oberen Wart. In: *Die Obere Wart*. 305-312.
- Kaiser, A.: Zweisprachige Erziehung in Kindergarten und Schule. In: *Trendwende? Sprache und Ethnizität im Burgenland*. 243-265.
- Suppan, A.: *Die österreichischen Volksgruppen*. Tendenzen ihrer gesellschaftlichen Entwicklung im 20. Jahrhundert. Wien 1983.
- Szeberényi, L.: *Die ungarische Volksgruppe im Burgenland und ihr volksgruppenbeirat*. Wien 1986.
- Triber, L. (Hg.): *Die Obere Wart*. Oberwart 1977.
- Wallner Ernő: A felsőörrvidéki magyarság település. *Földrajzi Közlemények* 1926. 54. 1-36.

WERNER HOLZER - RAINER MÜNZ

The past and present of the Hungarian language group in Burgenland

The future of the Hungarian language group of Burgenland may be decided by three important factors: 1) the extent of the protection of formal and material rights actually extended to this linguistic minority; 2) the social attractiveness and everyday practical significance of the Hungarian language; 3) the interest of the language group in defining itself as a minority and to avail itself of the rights deriving from this. The alternative is voluntary or forced linguistic assimilation. An important indicator of the wish to define themselves as a group is the readiness of parents to pass on the mother (or family) tongue to the children. In

this respect the case is unequivocal: out of 10 children born after 1994 the parents of 4 (45%) pass on their minority language to their children.